

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

THE PROBLEM OF THE FORMATION OF IDENTITY OF THE PERSONALITY IN THE VIRTUAL SPACE

У статті розглядається актуальна проблема формування ідентичності особистості в умовах сучасного віртуального середовища. Акцентується увага на тому, що віртуальний простір дає широкі можливості для самовираження особистості, реалізації ролей та переживання емоцій, які фрустровані у реальному житті, проте існують ризики надмірного занурення у віртуальний простір, які можуть негативно впливати на формування ідентичності особистості. Метою дослідження є вивчення особливостей формування ідентичності студентів залежно від ступеня їх занурення у віртуальний простір. У дослідженні взяли участь 75 студентів, які навчаються на кафедрі психології та педагогіки. На основі теоретичного аналізу психологічної літератури встановлено, що віртуальний простір дає змогу побудувати ідентичність, яка має ідеальний набір якостей і характеристик. З'ясовано, що конструювання віртуальної ідентичності найчастіше виникає через незадоволеність індивіда своєю реальною ідентичністю або є наслідком кризи ідентифікації. Встановлено, що ідеальний образ «Я» формується з готового набору віртуального матеріалу, тому віртуальна ідентичність є вторинною та її структура позбавлена унікальності. Крім того, можливість створювати різні Я-образи у віртуальному просторі призводить до формування мінливої, нестабільної ідентичності. В ході емпіричного дослідження визначено, що студенти, які надмірно занурені у віртуальний простір, відрізняються суперечливістю самовідношення, дисгармонічністю Я-образу, їхня ідентичність орієнтована виключно на індивідуальний рівень, руйнуються ідентифікаційні механізми формування соціальної ідентичності. Зроблено висновок, що, оскільки надмірне занурення у віртуальне середовище негативно впливає на формування ідентичності, необхідна ефективна система заходів, яка сприятиме гармонізації особистості, а також форму-

ванню адекватної мотивації до користування віртуальним простором.

Ключові слова: ідентичність, віртуальний простір, віртуальна ідентичність, реальна ідентичність, Я-образ.

In the article it was considered the actual problem of formation of identity of the personality in the conditions of the modern virtual environment. The virtual space provides the ample opportunities for self-expression of personality, playing roles and experiencing emotions that are frustrated in the real life. However, there are the risks of excessive immersion in the virtual space. Purpose of the study: to explore the features of formation of identity of the students depending on the degree of their immersion in the virtual space. 75 students who is studying at the Psychological and Pedagogy Faculty. On the basis of theoretical analysis of the psychological literature that the virtual space allows to construct the identity that has the ideal qualities. It was found that the construction of the virtual identity most often occurs by reason of the individual's dissatisfaction with his real identity or is the consequence of identity crisis. Was established that so far as the Self-ideal is built from the ready-made set of virtual material, the virtual identity is secondary. The ability to create the different Self-images in the virtual space leads to the formation of the unstable identity. The empirical research shows that the students who are overly immersed in the virtual space are distinguished by contradictory of Self-attitude, the disharmony of Self-image, their identity is reoriented to the individual level, the identification mechanisms of formation of social identity are destroyed. It is concluded that as the excessive immersion in the cyberspace negatively affects the formation of identity, it is necessary to have the effective system of measures to harmonize the personality, expand his ability to establish the constructive relationships with others, as well as formation of adequate motivation to use the cyberspace.

Key words: identity, virtual space, virtual identity, real identity, Self-image.

УДК 159.923.2: 316.61
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.14.32>

Мітіна С.В.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки
Таврійський національний університет
імені В.І. Вернадського

Завдяки динамічній кіберреволюції глобальної мережі сучасна людина з кожним днем освоює нові території життя у віртуальному просторі, який виступає одним із потужних агентів соціалізації. За даними дослідження компанії "In Mind Factum Group Ukraine", станом на вересень 2019 року 22,96 млн жителів України старші 15 років (71% дорослого населення) регулярно користуються Інтернетом, а чисельність інтернет-аудиторії з 2008 року збільшилася на 49%. Віртуальний простір дає людині безліч унікальних можливостей щодо здійснення своєї мрії, досягнення поставленої мети,

майже не докладаючи ніяких зусиль, що є одним із визначальних факторів залучення все більшої кількості користувачів у Інтернет. Постійне зростання кількості користувачів Інтернету серед українського населення, більшість яких становить молодь, свідчить про необхідність проведення досліджень, спрямованих на попередження негативних наслідків впливу віртуального простору на формування особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом усе більше число дослідників звертається до вивчення особистості у віртуальному просторі. Основна кіль-

кість соціально-психологічних досліджень орієнтована на аналіз закономірностей інтернет-соціалізації особистості та підтримки позитивної соціальної ідентичності (А. Лучинкіна), дослідження процесів формування ідентичності користувачів комп'ютерних мереж (D. Back, Н. Козлова, Т. Lobanova-Shunina); процес формування Я-концепції та Я-образу у віртуальному просторі (А. Краснякова, Ю. Кузнецова, Д. Погорелов, О. Солдатова); особливості інтернет-комунікації (О. Онищук, Ю. Половинчак); взаємозв'язок ідентичності особистості та поведінки в інтернет-просторі (О. Белінська, А. Жичкіна).

Поширення глобальної культури має великий вплив на розвиток ідентичності та спільнот. Взагалі у психологічних дослідженнях більшістю вчених ідентичність особистості визначається як динамічна система уявлень про саму себе, що складаються в ході самопізнання та самоприйняття індивіда і його прийняття значущими для нього іншими. О. Белінська, А. Жичкіна виділяють два шляхи формування ідентичності у віртуальному просторі: за рахунок перенесення елементів ідентичності з реального світу у віртуальний, і створення на його базі ідентичності в інтернет-просторі; через активну позицію суб'єкта своєї діяльності в інтернет-просторі [2].

Однак, як визначає Н. Козлова, у віртуальному просторі стандартні закони ідентифікації можуть не спрацювати. Це пов'язано з високою соціальною мобільністю, розмиванням у віртуальному просторі рамок уже наявних соціальних структур. Тобто віртуальний простір забезпечує повну відсутність соціального контролю, небажаного впливу інших, даруючи особистості необмежену свободу, бажання публічності та самопрезентації, що в реальному світі не завжди можливо [3, с. 119].

Т. Lobanova-Shunina, Yu. Shunin стверджують, що віртуальні інтерактивні простори трансформують традиційні уявлення про ідентичність, з'являється нова культурна «гібридна» ідентичність як взаємозв'язок реальної та віртуальної ідентичності. Посилення зв'язку між етнічними культурами різних географічних регіонів може вважатися позитивним та бажаним. Проте дезінтеграційні ефекти глобальної культури, які приходять на зміну соціальних інститутів, таких як сім'я, освітні установи та релігії, можна вважати негативними та небажаними [6].

Справді, сучасна глобалізація характеризується трансформацією суспільних інститутів, зміною соціального та культурного середовища. Ю. Поливанчик говорить про виникнення феномена «глобальна культура», що здатна утворювати нові культурні цінності або змінювати наявні і цим самим сприяти зникненню національно культурних ідентичностей різ-

них народів. Експансія глобальної культури є загрозою руйнації національних ідентичностей народів, розриву із традиціями і здобутками минулого, відмови від історичного досвіду, руйнує ідентифікаційні механізми формування національної ідентичності людини [10, с. 34].

На думку А. Краснякової, процес самоідентифікування кіберпокоління відбувається синхронно в реальному соціокультурному просторі і віртуальному мультикультурному середовищі. При цьому у віртуальному інтернет-просторі формування образу «Я» може здійснюватися різними шляхами, а саме: копіюванням реальної ідентичності, зокрема національної та громадянської; утворенням віртуального образу, відмінного від реальної ідентичності; поєднанням елементів віртуальної і реальної ідентичності в гібридній моделі. Автор зауважує, що можливість створювати різні «Я» образи у віртуальному інтернет-просторі призводить до формування мінливої, гнучкої, динамічної і нестабільної ідентичності [4, с. 179].

О. Солдатова, Д. Погорелова вважають, що реальна ідентичність більш автентична, а віртуальна часто пов'язана з психологічними масками. Чим вище бажання «здаватися іншою особою», «бути кимось», тим сильніше трансформована віртуальна ідентичність. Спотворення деяких фактів про себе носить свідомий характер з метою створення ідеального образу «Я». Віртуальна реальність дає змогу конструювати нову ідентичність, яка має ідеальний набір якостей і характеристик. Проте, оскільки ідеальний образ «Я» формується з готового набору віртуального матеріалу, віртуальна ідентичність є вторинною, її структура позбавлена унікальності. Крім того, як зауважують автори, особистість у віртуальному просторі завжди більш пасивна, проте віртуальна ідентичність, на відміну від реальної, більш мінлива [11, с. 114].

Проте D. Back, J.M. Stopfer заперечують побудову альтернативної ідентичності і вважають, що здорова особистість прагне до автентичності та самоактуалізації як у реальному житті, так і у віртуальному просторі. Привабливі своєю доступністю електронні інструменти самопрезентації дають змогу користувачам легко конструювати символи, що відображають реальну ідентичність їх особистості. Віртуальне середовище розцінюється авторами не як простір для побудови віртуальної ідентичності, а як засіб створення віртуальної оболонки реальної ідентичності [1, с. 373].

Аналогічну думку висловлює А. Лучинкіна, яка вважає, що в інтернет-середовищі людина не набуває додаткову соціальну роль, не здійснює надбудову на власне «Я», вона лише звільнюється від обмежень соціальних очікувань, фруструючих факторів, негативних соціальних

стереотипів, отримує свободу дій і слова, реалізує себе тими шляхами, які не підвладні їй у реальному житті. Це змінює поведінку, але не саму суть людини. Тому в процесі інтернет-соціалізації може бути сформована як просоціальна, так і соціальна або антисоціальна віртуальні ідентичності [7, с. 239].

Таким чином, серед учених усе більшої популярності набуває ідея про те, що користувачі мережі конструюють не саму ідентичність, а свого роду «віртуальну оболонку» для неї. При цьому віртуальний простір перетворюється на платформу для реалізації тих якостей індивіда, програвання тих ролей і переживання тих емоцій, які фрустровані в реальному житті.

Метою дослідження є вивчення особливостей формування ідентичності студентів залежно від ступеня їх занурення у віртуальний простір.

Для досягнення поставленої мети були застосовані теоретичні (аналіз психологічної літератури) та емпіричні методи (пілотне дослідження). У процесі емпіричного дослідження застосовувалися такі методики: анкета інтернет-залежності А. Жичкіної, опитувальник самоствавлення В. Столина-С. Пантелеєва, методика дослідження самооцінки змістових характеристик ідентичності особистості «Хто Я?» М. Куна, багатофункціональний ϕ -критерій Фішера. Дослідження здійснювалось на базі кафедри психології та педагогіки Таврійського національного університету імені І.В. Вернадського. Вибірку становили студенти 2–3 курсів навчання загальною кількістю 75 осіб. Вибірка репрезентативна.

На першому етапі дослідження за допомогою методики А. Жичкіної була визначена група студентів (28 осіб), які надмірно занурені у віртуальний простір, втрачають суб'єктивний контроль за часом перебування у віртуальному просторі. Друга група студентів (47 осіб) користується Інтернет, але контролює свій час перебування у віртуальному просторі, вони віддають перевагу реальному спілкуванню.

Вивчення інтегральних показників самоствавлення студентів (методика В. Столина–С. Пантелеєва) показало, що в 1-ій групі студентів відзначений високий рівень закритості (71%), що вказує на захисну поведінку. Ці студенти уникають відкритих відносин навіть із самим собою; причиною може бути або недостатність навичок рефлексії, або усвідомлене небажання розкривати себе, визнавати існування особистих проблем. Також у більшості студентів 1-ої групи (67%) відзначається низький рівень самокерівництва, тобто ослаблені механізми саморегуляції. У них недостатній рівень вольового контролю для подолання зовнішніх і внутрішніх перешкод на шляху до досягнення мети. Основним джерелом власних невдач ці студенти вважають зовнішні обставини, а причини, які залежать від них, вони заперечують або витісняють у підсвідомість. При цьому переживання власного «Я» супроводжуються внутрішнім напруженням. Високі значення за шкалою «Самоприхильність» в 1-ій групі студентів (61%) відображають ригідність «Я»-концепції, прагнення зберегти в незмінному вигляді свої якості. Відчуття самодостатності, можливість досягнення ідеального образу Я у віртуальній реальності заважає саморозвитку в реальному житті.

Таблиця 1

Результати математико-статистичного аналізу відмінностей проявів самоствавлення студентів

Інтегральні характеристики самоствавлення	1st group of students (n =28) 2nd group of students (n=47)
Закритість	$\phi_{\text{зкс}} = 2,41^{**} \geq \phi_{0,01}$
Самовпевненість	$\phi_{0,05} \leq \phi_{\text{зкс}} = 1,8 \leq \phi_{0,01}$
Самокерівництво	$\phi_{\text{зкс}} = 5,18^{**} \geq \phi_{0,01}$
Відображене самоствавлення	$\phi_{\text{зкс}} = 0,36 \leq \phi_{0,05}$
Самоцінність	$\phi_{0,05} \leq \phi_{\text{зкс}} = 2,21 \leq \phi_{0,01}$
Самоприйняття	$\phi_{\text{зкс}} = 0,64 \leq \phi_{0,05}$
Самовпевненість	$\phi_{\text{зкс}} = 4,79^{**} \geq \phi_{0,01}$
Внутрішня конфліктність	$M_{\text{зкс}} = 0,58 \leq \phi_{0,05}$
Самозвинувачення	$\phi_{\text{exp}} = 1,52 \leq \phi_{0,05} = 1,64$

Таблиця 2

Характеристики Я-образу (за методикою М. Куна)

Характеристики образу Я	1-а група студентів (n =28)	2-а група студентів (n=47)
Індивідуальне Я	21,5%	36%
Особистісне Я	71,5 %	38%
Соціальне Я	7%	26%

Проте при цьому в 1-ій групі студентів, які надмірно занурені у віртуальний простір, отримані низькі значення за шкалою «Самовпевненість» (57%), за шкалою «Самоцінність» (53%) та за шкалою «Відображене самоставлення» (64%), що може буди показником непевненості у власних можливостях, сумнівом у своїх здібностях, недооцінки власного «Я», суб'єктивне відчуття негативного ставлення до себе з боку оточуючих. Відмінності прояву таких показників у 1-ій та 2-ій групах студентів за ϕ -критерієм Фішера є статистично значущими (див. таблицю 1).

Результати дослідження самооцінки та співвідношення Я-реального та Я-ідеального за методикою С. Будассі, показали, що у більшості студентів (64%) 1-ої групи наявний негативний кореляційний зв'язок між Я-ідеальним і Я-реальним, що характеризує невідповідність представлення людини про те, якою вона хоче бути, і тим, яка вона є в дійсності. Невідповідність Я-реального і Я-ідеального можна інтерпретувати як низьку самооцінку. У 2-ій групі студентів позитивний кореляційний зв'язок між Я-ідеальним і Я-реальним, що є показником адекватної самооцінки. Відмінності за такими показниками за ϕ -критерієм є статистично значущими ($\phi_{\text{екс.}} = 6,86^{**} \geq \phi_{0,01}$).

Результати дослідження змістових характеристик ідентичності особистості за методикою «Хто Я?» М. Куна подано в таблиці 2.

Аналіз отриманих результатів показує, що у студентів 1-ої групи в образі «Я» переважають характеристики особистісного Я, при цьому спостерігається низький рівень соціального Я, тобто недостатня сформованість соціальної ідентичності. Можливо, невміння встановлювати комунікативні зв'язки у реальному світі виявляється в недостатності соціальних ролей в образі «Я». Друга група студентів відрізняється гармонійністю образу «Я», тобто у цих студентів рівномірно виражені індивідуальне Я, особистісне Я та соціальне Я. Ці студенти активно залучені в систему соціальної взаємодії, виконуючи різні соціальні ролі, що вказує на сформованість їх соціальної ідентичності, на відміну від студентів, які більшою мірою занурені у віртуальний світ. Такі відмінності достовірні на 5% рівні значимості ($\phi_{0,05} \leq \phi_{\text{екс.}} = 1,86^{*} \leq \phi_{0,01}$).

Отже, отримані у ході дослідження результати показали, що для студентів, які надмірно занурені у віртуальний простір, характерна суперечливість самоставлення, тобто, з одного боку, вони сприймають себе як індивідуальність і високо оцінюють свій внутрішній світ, власну неповторність, але при цьому схильні до очікування негативного ставлення до себе з боку оточуючих. Замкнутість цих студентів, високий рівень самоприхильності, бажання зберегти в незмінному вигляді свої якості говорить про ригідність образу «Я»,

що в поєднанні із заниженою самооцінкою, непевненістю і сумнівами щодо власних здібностей може бути джерелом внутрішньоособистісних конфліктів.

Підвищена чутливість до критики робить людину вразливою, схильною не довіряти власній індивідуальності, своїм рішенням, вона сумнівається в здатності долати перешкоди, досягати намічених цілей. Як показали результати нашого попереднього дослідження, у інтернет-залежних юнаків низький рівень саморегуляції, вони вважають зовнішні обставини основним джерелом того, що відбувається з ними. Можливо, тому вони уникають реальних контактів з людьми, йдуть від власних проблем, знімають внутрішню напруженість, глибоко занурюючись у віртуальний простір [8, с. 454].

Ю. Кузнецова, Н. Чудова акцентують увагу на тому, що інтернет-технології не просто дають нові можливості для комунікації, а породжують особливий культурний простір, який опосередковує процес формування особистості з деформованою Я-концепцією, з низькою когнітивною диференційованістю образу «Я» [5, с. 76].

Такі висновки узгоджуються з результатами нашого дослідження, які вказують на слабкий зв'язок між «Я»-ідеальним і «Я»-реальним у інтернет-залежних студентів. Ідентичність цих студентів орієнтована виключно на індивідуальний рівень, у структурі образу «Я» переважають особистісні якості, при цьому не досить ідентифіковані соціальні ролі, що свідчить про дисгармонійність образу «Я». Вони не бачать себе у реальних соціальних ролях, що виявляється у невмінні встановлювати міжособистісні відносини і загалом ускладнює формування соціальної ідентичності.

Проте результати дослідження Н. Козлової показують, що особи з високою віртуальною ідентичністю відрізняються конструктивним, функціональним користуванням Інтернетом, тому вплив віртуального простору загалом не можна назвати негативним. Але при цьому віртуальна ідентичність спотворює реальну, переорієнтуючи її виключно на індивідуальний рівень, тоді як соціальний рівень ідентичності зникає [3, с. 120].

Як відзначає О. Онищук, анонімність дає нові можливості для самопрезентації людини, підсилює тенденції «усередненого іншого», відображаючи прагнення бути зрозумілим із загальною для всіх точки зору. В цьому процесі можна окреслити і позитивні, і негативні моменти. З одного боку, це розширені можливості ідентифікації, а з іншого – відсутність чітких соціальних норм дає підставу формування позасоціальної особистості. Однією з характерних особливостей соціокультурної трансформації є підвищення адаптивності

людини, яка основана на динамічності Інтернету, відповідно, відбувається відчуження соціальних традиційних норм на користь індивідуально побудованих смислів [9, с. 37].

Проте, на нашу думку, ступінь позитивного чи негативного впливу віртуального середовища на особистість залежить значною мірою від засвоєних суб'єктом у реальному суспільстві соціальних норм і цінностей, від рівня культури людини і, зокрема, від наявності у неї вмінь ідентифікувати способи маніпулювання собою та здатності протистояти різного роду маніпуляціям. Саме індивідуальні властивості особистості є критерієм критичного засвоєння інтернет-культури та умовою формування просоціальної віртуальної ідентичності.

Висновки з проведеного дослідження.

Вплив віртуального простору на формування ідентичності особистості залежить від цілей діяльності та часу перебування в Інтернеті. З одного боку, віртуальна комунікація дає досвід аналізу власних успіхів і невдач у взаємодії, можливість апробувати на собі різні ролі, самоідентифікації зі своїм ідеалом, тобто розширює перспективи самопізнання та саморозвитку. З іншого боку, можливість створювати різні образи «Я» у віртуальному просторі призводить до формування мінливої, нестабільної ідентичності, при цьому віртуальна ідентичність може спотворювати реальну ідентичність. За результатами емпіричного дослідження визначено, що надмірне занурення у віртуальне середовище негативно впливає на формування ідентичності, тому необхідна ефективна система заходів, що сприятиме гармонізації особистості, а також формуванню адекватної мотивації до користування віртуальним простором.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Back D., Stopfer J.M., Vazire S., et al. Facebook Profiles Reflect Actual Personality, Not Self-Idealization. *Psychological Science*. 2010. No. 21 (3). Pp. 372–374.
2. Жичкина А.Е., Белинская Е.П. Стратегии самопрезентации в Интернет и их связь с реальной идентичностью. 2017 URL: http://cyberpsy.ru/articles/self-presentation_identity/.
3. Козлова Н.С. Реальная и виртуальная идентичность. *Социум и власть*. 2015. № 2 (52). С. 118–121.
4. Краснякова А.О. Интернет як комунікативний простір національної та громадянської самоідентифікації кіберпокоління. *Проблеми політичної психології*. 2018. Вип. 7 (21). С. 174–184.
5. Кузнецова Ю.М., Чудова Н.В. Психология жителей Интернета. Москва : ЛКИ, 2011. 224 с.
6. Lobanova-Shunina T., Shunin Yu. Technology impact on developing virtual identity. Riga : Technical University, 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/319652827_Technology_impact_on_developing_virtual_identity.
7. Лучинкіна А.І. Аналіз результатів інтернет-соціалізації особистості. *Медіаосвіта в Україні: наукова рефлексія викликів, практик, перспектив* : збірник статей методологічного семінару. Київ, 2013. С. 234–244.
8. Митина С.В. Влияние интернет-зависимости на формирование самосознания в юношеском возрасте. *Личность и ее жизненный мир* : материалы Всероссийской научно-практ. конф. с международн. участием (г. Омск, 3–5 октября 2013 г.). Омск : Изд-во Ом. гос. ун-та, 2013. С. 452–456.
9. Онищук О. Сучасна людина у просторі віртуальної реальності: особливості соціально-культурної трансформації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Філософські науки. 2014. № 780. С. 34–39.
10. Половинчак Ю.М. Сучасне інформаційно-комунікаційне середовище як простір трансформації української національної ідентичності : монографія. Київ, 2017. 372 с.
11. Солдатова Е.Л., Погорелов Д.Н. Феномен виртуальной идентичности: современное состояние проблемы. *Образование и наука*. 2018. Том 20. № 5. С. 105–124. DOI: 10.17853/1994-5639-2018-5-105-124.